

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА**

ДОВБНЯ ІННА ПЕТРІВНА

УДК 811.[111+133.1+161.2]'37(043.3)

**ЕВОЛЮЦІЯ БІНАРНОЇ СТРУКТУРИ ПРОСТОРУ
У ФРАНЦУЗЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі германського та порівняльного мовознавства Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Корольова Алла Валер'янівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
завідувач кафедри теоретичної і прикладної
лінгвістики та новогрецької філології

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Тищенко Олег Володимирович,
Рівненський інститут слов'янознавства
Київського славістичного університету,
проректор з наукової роботи

кандидат філологічних наук, доцент
Мельник Валентина Іванівна,
Київський університет імені Бориса Грінченка
доцент кафедри романо-германських і східних мов

Захист відбудеться “_11_” жовтня 2011 р. об 11._00_годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.15 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “_9_” вересня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. С. Толчєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню еволюції бінарної структури простору у французькій, англійській та українській мовах. У роботі виявлено якісні зміни в розвитку бінарної структури простору в зіставлюваних мовах: від формування первісних уявлень праіндоевропейців про бінарність простору до відмінних морально-етичних, культурних і соціальних стереотипів сприйняття бінарних просторових моделей, закріплених у свідомості носіїв французької (олюднення земного простору), англійської (орієнтація культурного характеру, відображена порядком слів у словосполученнях) та української (освоєна частина простору – “світла”, неосвоєна – “темна”) мов.

Сьогодні компаративістика зорієнтована на вивчення й досі актуальних питань реконструкції прамовних станів, тісно пов'язаних із поняттям мовної еволюції (Т. Гамкрелідзе, Вяч. Іванов), яка дає змогу простежити етапи (Т. Вендіна, Ю. Мосенкіс, А. Meillet) і принципи (О. Кубрякова, Т. Топорова) формування моделей світу представниками різних лінгвокультур. Одним із найважливіших принципів, покладених в основу первісної моделі світу, є бінарний, що вже неодноразово був об'єктом наукового спостереження (дуалізму міфологічного мислення – Є. Більченко, генези ідеї бінарності – L. Lévy-Bruhl, С. Lévy-Strauss). При цьому всі дослідники пов'язують витoki бінарності із сакральним простором, вибудованим міфологією, де опозиція “космос / хаос” становить основу міфологічної географії і віддзеркалює здатність людини до оцінки сприятливих і несприятливих чинників буття.

Бінарна модель світу є спільним для людства психологічним підґрунтям осмислення дійсності, а культурно-історичний досвід організований у мовній картині світу в такий спосіб, що опозиція стає найважливішою моделлю його інтерпретації. Така просторова світобудова відображена в міфах (О. Афанасьєв, Вяч. Іванов, М. Eliade), у релігійних уявленнях (Т. Буркхардт, Т. Топорова), у звичаях та обрядах (Л. Виноградова, О. Селіванова, О. Тищенко), фольклорі (О. Івановський, В. Кузнецова), у просторових концептах (О. Кондратьєва, Н. Коч), у мовних одиницях із семантикою просторового протиставлення, тобто в бінарних опозиціях (Н. Бобух, Т. Гофман, Л. Новиков, J. Cuillandre).

Активне дослідження системи протиставлень розпочалося наприкінці ХІХ – на поч. ХХ ст. представниками міфологічної (М. Мюллер), структурно-типологічної (Г. Спенсер, Е. Тайлор, С. Lévy-Strauss та ін.), психоаналітичної (З. Фрейд) та соціологічної (Б. Малиновський, L. Lévy-Bruhl) наукових шкіл.

Проблема бінарних протиставлень викликала найбільший інтерес у різних поколінь представників порівняльно-історичного мовознавства. Свого часу А. Мейє і пізніше Ю. Степанов досліджували протиставлення священного і несвященного у давніх носіїв індоевропейських мов, Ю. Апресян та О. Яковлева – дистанційні показники “близьке” / “далеке”, О. Трубачов аналізував назви неба в індоевропейських мовах, Т. Буркхардт – символіку священного міста в язичницькій і християнській релігійно-культурних традиціях.

Незважаючи на те, що одиниці простору вже ґрунтовно зіставляли і в найсучасніших працях (прикметники із просторово-кількісною семантикою в українській та перській мовах – О. Кшановський, локативні дієслова в англійській, німецькій та українській мовах – М. Мирончук та ін.), перспективним залишається дослідження процесів мовної еволюції просторових опозицій у різноструктурних мовах.

Актуальність дисертації зумовлена її спрямуванням на вивчення взаємозв'язків мови і свідомості у процесі категоризації навколишньої дійсності загалом та об'єктів простору, генезою яких є бінарність, зокрема. Поєднання порівняльно-історичного й зіставно-типологічного підходів до аналізу французьких, англійських і українських номінацій на позначення об'єктів простору є необхідним для визначення якісних змін у розвитку їхньої опозиційної семантики, а також спільних закономірностей і відмінностей, яких вони зазнали у процесі функціонування у фольклорних джерелах та художніх текстах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за напрямом “Дослідження проблем гуманітарних наук”. Дисертаційна робота є складовою наукової теми кафедри германського та порівняльного мовознавства Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова “Зіставна семантика та проблеми міжкультурної комунікації” (тему дисертації затверджено вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова, протокол № 8 від 28 лютого 2008 р., перезатверджено вченою радою НПУ імені М. П. Драгоманова, протокол № 6 від 25 січня 2011 р.).

Метою дисертаційної роботи є виявлення особливостей еволюції бінарної структури простору у французькій, англійській та українській мовах.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- визначити культурно-історичні етапи становлення лінгвістичної категорії простору;
- розробити комплексну методику зіставлення номінацій на позначення об'єктів простору в синхронії і діахронії в різноструктурних мовах;
- проаналізувати витоки бінарності простору в первісній свідомості індоєвропейців;
- встановити первісні джерела формування бінарних моделей простору у французькій, англійській та українській мовах;
- зіставити бінарну структуру простору в мовній свідомості представників французької, англійської та української етнокультур;
- розкрити функціональний потенціал номінацій простору у французькій, англійській та українській мовах.

Об'єктом дослідження є бінарна структура простору у французькій, англійській та українській мовах.

Предмет дослідження становлять якісні зміни в семантиці, формі і функціях номінацій простору в неблизькоспоріднених мовах.

Джерельною базою дисертації є: 1) Centre national de ressources textuelles et lexicales (Електронний ресурс); Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française (Le petit Robert); Dictionnaire de l'Académie française; Dictionnaire du français primordial (Micro Robert); Dictionnaire du français vivant (éd. par M. Davau, M. Cohen, M. Lallemand); Dictionnaire des synonymes, analogies, antonymes (sous la dir. de R. Boussinot); Oxford Dictionary of English; Etymological dictionary of Modern English 2 Vol.; Online Etymology Dictionary (Електронний ресурс); Словник української мови в 11-ти тт. (за ред. І. К. Білодіда); Словник української літературної мови (за ред. А. П. Грищенка); Етимологічний словник української мови в 7-ми тт. (за ред. О. С. Мельничука та ін.); 2) слов'янські та германські народнопоетичні (билини, пісні) і фольклорно-міфологічні (космогонічні колядки) джерела; 3) французькі, англійські та українські художні твори XIX ст.

Методи дослідження. Відповідно до *принципу бінарності* в дисертації було відібрано базові первинні маркери простору для дослідження їхньої номінативної природи у французькій, англійській та українській мовах. За допомогою *зіставно-типологічного методу* встановлено закономірності й відмінності в семантиці номінацій на позначення простору в зіставляваних мовах; *порівняльно-історичний метод* дав змогу реконструювати первісну семантичну структуру просторових позначень та простежити якісні зміни в її розвитку; *методику компонентного аналізу* застосовано для виявлення набору семних характеристик номінацій на позначення простору у французькій, англійській та українській мовах, *дистрибутивного аналізу* – для врахування контекстного оточення номінацій на позначення простору та його впливу на зміни в їхній семантиці; *функціональний метод* сприяв виявленню функціонального потенціалу просторових одиниць у художньому та фольклорному контекстах; *процедура кількісних підрахунків* забезпечила об'єктивність здобутих результатів.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в роботі *вперше виявлено*: 1) якісну трансформацію бінарної структури топонімічних параметрів *північ / південь, захід / схід*: від первісного позначення однієї зі сторін світу, пов'язаного з часовими й солярними категоріями та елементами вірування у свідомості індоєвропейців до географічних термінів у носіїв французької та англійської мов, сленгових і метонімічних значень – англійської мови, метафоричних – української; 2) спільну еволюцію просторово-часових характеристик: від символіки кола, Стоунхенджу до сучасних понять “орієнтація”, “лінійність часу”, “локалізація в часі”, “просторова модель часу” у трьох мовах; 3) спільні процеси енантіосемії досліджуваних просторових номінацій у французькій, англійській та українській мовах; 4) відмінні етноспецифічні образи неба у фразеологічних одиницях із просторовою семантикою зіставляваних мов (фр. небесні тіла; англ. поетизація / сакралізація неба, ототожнення з кольором; укр. асоціація зі щастям); 5) спільне метафоричне осмислення абстрактних просторових понять, що забезпечують ієрархічний устрій як фізичного, так і морального світів за допомогою просторової концептуалізації.

Теоретичне значення дисертації полягає в поглибленні основних положень теорії бінарності (просторова опозиційність світу), лексичної семантики (семантична структура номінацій на позначення простору), топоніміки (функціональна переорієнтація топонімів) та текстової семантики (функції просторових номінацій у тексті).

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їх застосування у процесі викладання навчальних дисциплін: “Загальне мовознавство”, “Порівняльна типологія французької та української / англійської та української мов” (розділ “Типологія лексичної системи”), “Лінгвокраїнознавство”, “Сучасна українська літературна мова” (розділ “Лексикологія”), “Історія французької мови”, “Історія англійської мови”, “Історія української літературної мови”. Опрацьований фактичний матеріал може бути використаний при укладанні перекладних та лінгвокраїнознавчих французько-українського та англо-українського словників-довідників.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційного дослідження висвітлено в доповідях на *п'яти* міжнародних конференціях: “Мова і культура” (Київ, 2008), “Мовно-культурна комунікація в сучасному соціумі” (Київ, 2008), “Мови і світ” (Кіровоград, 2009), “Діалог мов і культур – 2” (Київ, 2009), “Лінгвалізація світу” (Черкаси, 2010), на *двох* всеукраїнських конференціях: “Мовна комунікація і сучасні технології у форматі різнорівневих систем” (Горлівка, 2008), “Каразінські читання: людина, мова, комунікація” (Харків, 2009) та на *двох* щорічних науково-звітних конференціях Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ, 2008, 2010). Дисертаційна робота обговорювалася на засіданнях кафедри германського та порівняльного мовознавства Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Публікації. Проблематику, теоретичні і практичні результати дисертаційного дослідження викладено у *восьми* одноосібних публікаціях: у *семи* статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях, затверджених ВАК України, та тезах доповідей *однієї* наукової конференції.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (302 найменування, із яких 101 – іноземними мовами), списку довідкової літератури (29 найменувань), списку джерел ілюстративного матеріалу (22 найменування), чотирьох додатків. Повний обсяг дисертації – 226 сторінок, основний зміст викладено на 181 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт, предмет, наукову новизну, методи дослідження, охарактеризовано фактичний матеріал, теоретичне й практичне значення здобутих результатів, указано форми їхньої апробації і структуру роботи.

У першому розділі “Культурно-історичні етапи становлення лінгвістичної категорії простору” розроблено теоретичну концепцію дослідження, яка спирається на семантичний принцип вивчення бінарної категорії простору, проаналізовано дискусійні питання про динаміку, розвиток, еволюцію та визначено принцип бінарності як основу якісного розвитку семантичної структури номінацій на позначення об’єктів простору.

У сучасній компаративістиці склалися три підходи до осмислення розвитку мови як системи, зокрема *діахронічний*, представники якого розглядали мовну еволюцію як історичний прогрес із його якісними новоутвореннями (В. Жирмунський, Д. Шмельов), *синхронічний* (де акцент було зосереджено на потенційній здатності структури до динаміки (В. Колесов, Е. Adamou) та *діахронічно-синхронічний* (коли мовний розвиток пов’язували з процесами якісних, безперервних змін (І. Бодуен де Куртене). Оперування терміном *еволюція* на позначення процесів історичного розвитку мови є, на нашу думку, цілком виправданим, оскільки він логічно відображає історію мови в тісному взаємозв’язку із культурою та суспільством. Насамперед це стосується концептуально важливих категорій буття людини, однією з яких є простір.

Категорія простору у своєму становленні пройшла три основні культурно-історичні етапи: 1) *донауковий міфологічний* (космогонічна стадія, архаїчна сакралізація та символізація) з протиставленням “сакрального” і “профанного” просторів, а також протиставленням часу (Е. Кассіпер, В. Топоров, М. Eliade); 2) *загальнонауковий* – протиставлення природничо-технічного (принципове абстрагування від людського фактора) і наївного (характерного для сфери людських уявлень про світ) просторів (М. Бахтін, D. Laurier); 3) *науковий лінгвістичний* – витлумачення протиставлення як семантичної універсалії, а бінарності – як генетичної основи розвитку семантичної структури номінацій на позначення об’єктів простору (О. Кубрякова, G. Lakoff).

На кожній культурно-історичній стадії наукова дискусія точилася навколо поняття просторового протиставлення, тобто розуміння бінарної організації його структури. Сьогодні вже переконливо доведено, що набір характеристик для опису світу складається з 10–20 пар протиставних ознак (Т. Цив’ян), пов’язаних зі структурою простору (верх / низ, правий / лівий, близький / далекий), що мають орієнтаційну природу. Діахронічний підхід до вивчення характеру протиставлення в мовних структурах дає змогу визначити його як смислову опозиційну ознаку бінарної категорії простору. *Бінарна опозиція* трактується як подвійне протиставлення двох одиниць одного рівня, що виявляє розбіжності між ними (Н. Коч), а *система бінарних опозицій* – як пари протиставлених семантичних ознак, що мають позитивне й негативне значення (D. Chandler, R. Jakobson, M. Halle).

Базовий набір смислових опозицій орієнтаційного й оцінного характеру утворює бінарну модель простору, яка забезпечує формальну пізнаваність світу та дозволяє інтерпретувати дихотомічну модель просторових смислів з урахуванням їх генези (оскільки в міфологічному типі свідомості роль феномену синкретичної бінарності була домінантною – див. Рис. 1.).

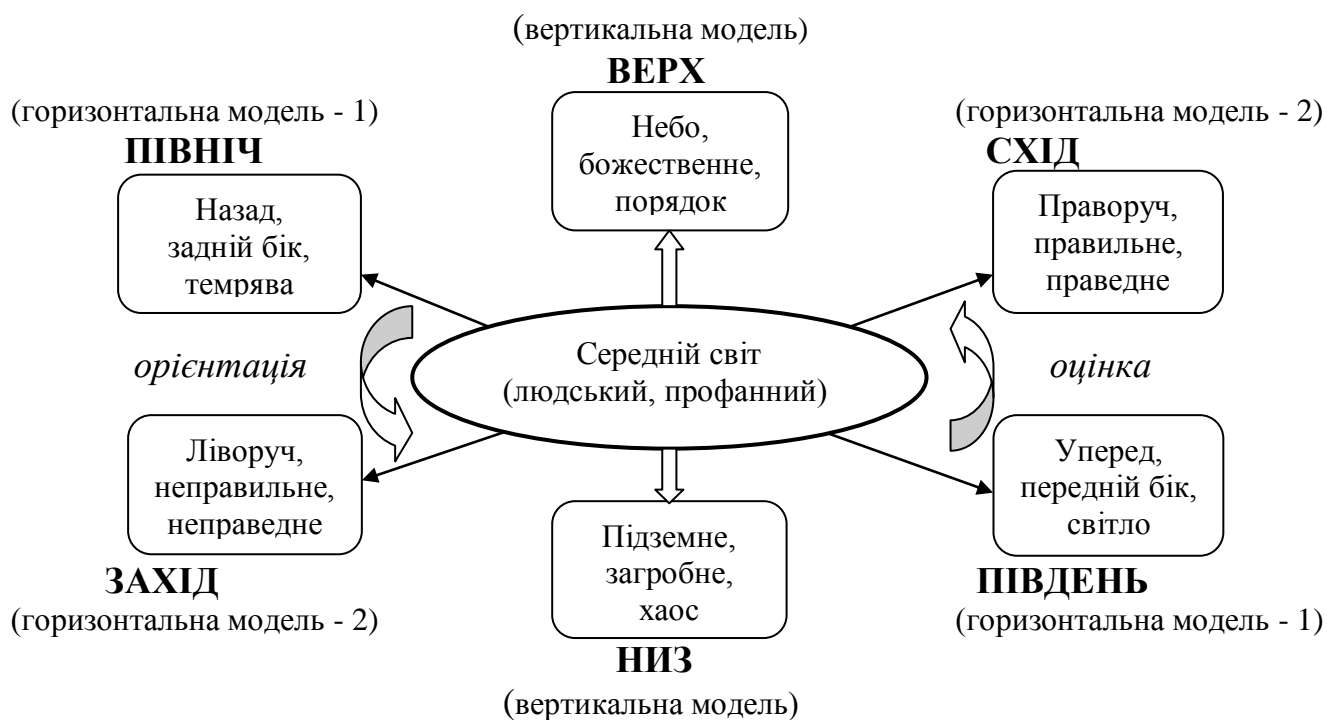

Рис. 1. Бінарна структура простору

Бінарну структуру простору формують вертикальна (верх / низ) та горизонтальні (уперед, південь / назад, північ і право, схід / ліво, захід) бінарні моделі, перетином яких є середній світ (людина). Сміслові наповнення цієї структури становить взаємодія бінарних орієнтаційних та оцінних моделей. Така дуальність підтверджується фізіологічними особливостями парної тілесної (бінарно-симетричної) конституції людини та двопівкулевою будовою головного мозку (Н. Коч). Ця структура впродовж культурно-історичної еволюції зазнала якісних змін, що своєю чергою вплинуло на розвиток семантичної структури номінативних одиниць на позначення об'єктів простору, які, входячи до загальної структури простору, пов'язані в ній відношеннями бінарності.

Для аналізу еволюції бінарної структури простору у французькій, англійській та українській мовах у дисертації розроблено та апробовано комплексну методику, яка складалася з трьох основних етапів. На першому етапі із залученням елементів *компонентного аналізу* з різних лексикографічних джерел відібрано номінації з архісемою *простір* та класифіковано їх ЛСГ. На основі *методики опозицій* здійснено таксономію мовних одиниць за характером їхньої семантично релевантної розбіжності. На другому етапі за допомогою *порівняльно-історичного методу* визначено витоки формування бінарних моделей простору в первісній свідомості індоєвропейців та проаналізовано якісні зміни в розвитку семантики відібраних просторових номінацій у діяхронії (від міфології до наукового пояснення простору). На третьому етапі *зіставно-типологічний метод* сприяв виявленню закономірностей у семантиці номінацій на позначення бінарної структури простору в зіставлюваних мовах, а також національно-культурних особливостей у їхньому функціонуванні.

У другому розділі “Витоки бінарності простору в первісній свідомості індоєвропейців” визначено праїндоєвропейські витоки бінарності структури частин простору; проаналізовано греко-римські, давньогерманські та давньослов’янські джерела формування структури частин простору у французькій, англійській та українській мовах; реконструйовано етимони номінацій на позначення просторових понять, на основі яких встановлено первісні семантичні й концептуальні ознаки бінарної структури простору.

Вивчення праць дослідників реконструйованої праїндоєвропейської мови та культури її носіїв (Т. Гамкрелідзе, В. Георгієв, Вяч. Іванов, В. Топоров, О. Трубачов, О. Шредер та ін.) дає підстави підтвердити припущення про те, що для первісної свідомості індоєвропейців характерною була персоніфікація “верху” і “низу”, витоки бінарності якої сягають язичницьких вірувань, антропоморфізація просторових понять, синкретизм простору і часу та уявлення людини як земної істоти (див. табл. 1). Тимчасом протиставлення цих абстрактних понять у праїндоєвропейську добу ще не було чітко оформленим, про що свідчить праїє. **koukos* зі значеннями “гора”, “верх”, де перше закономірно є історично первинним, а друге (репрезентоване англ. *high* і спорідненими формами) виявляється вторинним, історично похідним. Цей мовний факт відповідає архаїчним міфологічним уявленням про гору (особливо верхівку) як символ неба, верхнього простору. Ще одним прикладом вірогідного розвитку узагальненого просторового значення слова від більш предметного, конкретного виступає позначення “заднього” в різних індоєвропейських мовах, що могло розвинутися від форм на позначення “хвоста” [ЕСУМ 1985, с. 222]. За аналогією, у французькій мові лексема *coe* (пізніше, *queue f*) “хвіст” позначала “ар’єргард” (1160–1174), а вираз *à la queue de* “наслідуючи” (1450), *se mettre à la queue de* “наслідувати, іти за” (1500). Фр. іменник *tête* “голова”, що походить від лат. *testa* (пізніше *têt*) букв. “горщик”, “ваза”; “цегла”, “плитка”, звідки “моллюск, щиток черепахи й ракоподібних”, та який у IV–V ст. набув значення *crâne* (“череп”), а вже у X ст. *tête* “голова” розвинувся до позначень “верхівка гори” (1560), “край кістки” (1575) та мор. “перший (-і) корабель (-лі) лінії фронту”. Цікавим також є припущення про походження прийменника *нід*: прасл. **podъ* – від спільноіндоєвропейського позначення ноги **ped-*.

Поряд із синкретичним протиставленням “верху” і “низу” у свідомості праїндоєвропейців не відбулося остаточного чіткого протиставлення “правого” і “лівого”. Праїє. **dek-* “правий” пов’язане з позначеннями понять “указувати” (звідси лінгвістичний термін *дейксис*), тоді як на позначення “лівого” засвідчено кілька коренів, семантика яких розвинулася від більш конкретного значення до більш узагальненого: праїє. **laiu-* “лівий”, **sen-* “лівий”, первісно “слабша рука”, і назви “лівого” в мовах балтійської групи з первісним значенням “кривий”. Індоєвропейські назви “правого” і “лівого” сягають характеристик *руки* у свідомості, підтверджуючи наявність у багатьох мовах антропоморфних метафор: зокрема наявність значення “виборювані народом справедливі закони та соціальний лад” у лексемі *правий*: фр. *droit m*, англ. *right*, укр. *правий (право)*.

Реконструкція уявлень про бінарність простору в первісній свідомості індоєвропейців

Джерела реконструкції витоків бінарності		
Греко-римські	Північногерманські /скандинавські	Слов'янські
Праїндоєвропейці уявляли людину передусім як земну істоту: праіє. <i>*dheghom</i> мало значення і “земля”, і “людина”, звідси і дн.-гр. <i>khthon</i> “земля” (запозичене в сучасні мови як компонент слів <i>автохтонний</i> тощо), і латинські лексеми <i>homo</i> “людина” і <i>humus</i> “земля”.		
Язичницькі витоків бінарності		
	Символічне божество на ім'я <i>Tuisto-</i> “подвійний” – двостатева первісна істота, пов'язана водночас зі сферами Неба і Землі	Білобог і Чорнобог – два боги-антиподи, символ вічної боротьби добра і зла, єдності і боротьби протилежностей
Протиставлення верху і низу як персоніфікованих/деперсоніфікованих стихій		
Протиставлені символи, що корелювали з поняттями “верху” і “низу”, – це “вогонь” і “вода”: 1) <i>*egniis</i> або <i>*ngnis</i> (укр. <i>вогонь</i> , лат. <i>ignis</i> “вогонь”) – божественний, персоніфікований вогонь, вогонь як міфологічна істота (співвідносний із небом і пов'язаний з уявленнями про земний вогонь як похідний від небесного, тобто сонячного вогню); <i>*reuor</i> (дн.-гр. <i>pyr</i> , нім. <i>Feuer</i> , англ. <i>Fire</i> , фр. <i>feu</i>) – деперсоніфікований вогонь, вогонь як безособова стихія; 2) <i>*veder</i> – персоніфікована сакралізована вода, втілена в образах водних богинь на зразок слов'янських русалок, давньогрецьких німф; <i>*aqua / ara</i> (лат. <i>aqua</i>) – деперсоніфікована, небожнювана вода, вода як безособова стихія.		
Синкретизм простору і часу		
Поєднання просторової семантики з часовою: і.-є. <i>*g'ho-</i> зі значеннями “ззаду” і “потім” <i>задничникъ</i> означало “наступник”, “спадкоємець”, букв. <i>той, хто розташований позаду, тобто йде ззаду, слідом за людиною</i> (епоха Київської Русі). Праіє. форма <i>*pre</i> (форма реконструкції з ларингалами <i>*prheh</i>) “перед (у просторі)” й водночас “перед (у часі)”.		
Лат. <i>templum</i> “освячене місце, святилище, храм” і <i>tempus</i> “час”: фр. <i>temple</i> запозичене з лат. <i>templum</i> . Лексеми <i>templum</i> і <i>tempus</i> сягають і.-є. кореня <i>*ten-</i> зі значенням “тягти” (<i>sun tens</i> “тривалість життя”).		
Антропоморфізація просторових понять		
Фр. <i>le pied</i> “нога, підніжжя” мало значення: “найнижча частина дерева” (1230 р.), “міра довжини” (1100 р.).	Горизонтальна проекція – антропоцентрична, побудована на протиставленні Мідгарда, у якому живуть люди і який займає центральну частину землі, і пустельної, кам'янистої і холодної країни.	П'ядь (відстань між пальцями), лікоть, стопа, крок, сажень (відстань між кінчиками пальців витягнутих рук).

Окрім того, спостерігається спільність семантичної типології назв простору у слов'янських мовах і назв місця в латинській мові (букв. значення “щось простелене”). Укр. *простір* (діал. *простірня* “просторе місце”, *простор*, *простора*, *просторина*, *просторище*, літ. *розпросторити* “розповсюдити”) походить від *простерти* (серед похідних *простиратися*) з паралелями в інших східнослов'янських, західнослов'янських і південнослов'янських мовах. Псл. **prosterti* є спорідненим із псл. **storna* “сторона”. Відповідники в індоєвропейських мовах інших груп (індійській, іранській, балтійській, кельтській, грецькій, італійській) переважно мають семантику “стелити” [ЕСУМ 2006, с. 604–605]. Пор. дн.-рус. *Стри-бог* як бог вітру і семантично (за внутрішньою формою) близьке лат. *locus* “місце” від **stlocus* із коренем, що букв. означає “стелити” і споріднене з укр. *стелити*. Звідси й фр. *local* (*localiser*, *localisation*, *locomotion*), англ. *locus* (із численними похідними, як-от: *local*, *locative*, *locomotion*, *locomotive* та ін.), укр. *локус* (*локальний*, *локалізація*).

Водночас у первісній свідомості індоєвропейців було закріплене уявлення про “відкритий” і “закритий” простір: назва “відкритого простору” **reuhes*, звідки лат. *rus* “відкрите поле, сільська місцевість”, дн.-ір. (авестійське) *ravah-* “простір”, нім. *Raum* “простір” (англійський відповідник *room* має конкретну семантику “кімната”), тохарське *ru-* “бути відкритим”. Існувала й форма **ghohros* “порожній простір”, репрезентована дн.-гр. лексемою *khoros* “порожній”. Праіндоєвропейської епохи сягають назви огороженого простору, відділеного від навколишнього неосвоєного, “чужого” світу неподоланною укріпленою межею: праінд. **ghordhos* “город (місто), огорожений стіною населений пункт” (давніше “огорожений простір”, навіть “огорожена ділянка лісу” в давніх кельтів; від того ж кореня в багатьох мовах походить назва саду: лат. *hortus*, англ. *garden*, нім. *Garten* та ін.) і **pols* “замок, укріплений населений пункт” (дн.-інд. *pur* “місто”, дн.-гр. *polis* “місто”, первісно “укріплене місто”, пор. *akropolis* “Акрополь”, лтс. *pils* “замок” – пор. *Даугавпілс*) [ЕСУМ 1982, с. 570-571].

Бог неба в уявленні праіндоєвропейців поставав як *Дьяух* у стародавніх індійців, *Зевс* – у давніх греків, *Юнітер* – у давніх римлян, *Тіу* або *Ціу* – у германців-язичників. Слов'янські мови не зберегли його імені, але в цих мовах наявна споріднена з ним лексема *день*. Первісне значення імені спільноіндоєвропейського бога неба – “світлий ясний день” або “денне небо”. Небо як “верх” у первісній свідомості індоєвропейців починає вже диференційовано протиставлятися землі як “низові”, звідки в давньогрецькій мові відомі протиставлені образи Зевса Небесного (*Zeus Ouranios*) і Зевса Підземного (*Zeus Katakthonios*).

Таким чином, витоки первісних уявлень індоєвропейців про бінарний (з ознаками парних протилежностей) характер простору сягають прадавніх вірувань про двоїстість світу, протистояння добра і зла та єдність і боротьбу протилежностей. Поступово синкретичні уявлення людини про протиставлення частин простору закріпилися як чіткі бінарні опозиції в мовній свідомості носіїв французької, англійської та української мов.

У третьому розділі “Бінарна структура простору в мовній свідомості представників французької, англійської та української етнокультур” зіставлено вертикальні та горизонтальні бінарні моделі концептуальної структури простору у французькій, англійській і українській мовах, проаналізовано інтенціонал просторових концептів, позначений бінарними маркерами *земля / небо, верх / низ, правий / лівий, передній / задній*; їх функціонування, а також сучасні онімні маркери франкомовного, англomовного й україномовного простору як наслідок мовно-культурної еволюції.

Наукові пошуки національно-культурної специфіки мовної свідомості визначають статус самої свідомості, яку розуміють як “образ світу” – відображення у психіці індивіда навколишньої дійсності, опосередкованої предметними значеннями і когнітивними схемами, що підлягає свідомій рефлексії. При цьому в основі світорозуміння кожного народу лежить своя система предметних значень, соціальних стереотипів, когнітивних схем (О. Леонтьєв).

Мовна свідомість носіїв сучасних мов чітко диференціює та структурує простір *по вертикалі* (верх / низ, небо / земля) і *горизонталі* (правий / лівий, передній / задній), семантизує, символізує і оцінює його. Залишаючись незмінною у плані форми, бінарна структура простору наповнюється новими смислами, співвідносними з розвитком суспільства.

Мовні факти засвідчили важливість для людини вертикальної моделі простору, що реалізується в основних опозиціях *верх / низ* і *небо / земля*: фр. *entre ciel et terre*, англ. *between heaven and earth*, укр. *між небом та землею*; фр. *c' est le jour et la nuit* “це день і ніч” (терміни часу), англ. *like heaven and earth (worlds apart)*, укр. розм. *це небо і земля*, фр. *remuer (le) ciel et (la) terre* букв. “змішати небо із землею; перевернути все догори дном”.

Цікавим є факт наявності опозицій у межах однієї й тієї ж частини простору, як-от: протиставлення ясного неба туманному, що на лексичному рівні підтверджене праінд. **nebhos-* “небо” (звідси укр. *небо*), букв. “не світле”, – композит, утворений сполученням заперечної частки *ne* і кореня **bho-* / **bha-* “сяяти” (від того ж кореня походять слов'янські форми *білий, босий*). У такому плані типологічно цікавою видається ідея протиставлення “неясного” хмарного неба “ясному” небу, що в праіндоєвропейській мові мало назву **dieus* і виступало водночас іменем божества денного ясного неба.

Першими значеннями фр. *ciel* “небо”, запозиченого з класичної латини, де *caelum* означало “божественне місце”, були “місце перебування Бога” та “місце перебування душ після смерті” (IX ст.), пізніше з'явився вислів *par faveur du ciel* “за милістю неба” (1604 р.), що свідчить про наділення неба божественними властивостями. У сучасній французькій мові на позначення сакрального неба на противагу звичайному вживають множину іменника *le ciel – les cieux*, що має паралель в українській мові: *небо – небеса*. Сучасна англійська мова також містить дві назви неба, відмінні за походженням і семантикою: англ. *heaven*, дн.-англ. *heofon* “дім Божий”, раніше “небо”; поряд із ним наявне й англ. *sky* “небо”, що первісно не було наділене сакральними конотаціями.

Дослідження фразеологічних одиниць із просторовою семантикою в зіставлених мовах засвідчило відмінні етноспецифічні образи неба: фр. *porter aux nues, élever jusqu' aux nues* “здіймати до хмар”, англ. *praise / extol (d) to the skies*, укр. *здіймати до небес*; фр. *tomber de la lune, tomber des nues*, англ. *fall from heaven* або *appear / come out of the blue*, укр. розм. *впасти з неба*.

У мові просторова позиція по вертикалі виражається парами прийменників, прислівників і прикметників із протилежними значеннями. Так, фр. *sur* “над” уживається в цілому в позиціях, подібних до українського прийменника *над*, тоді як фр. *sous* “під” має вузку сферу вживання, наприклад: *sous le feu de l'ennemi* “під вогнем ворога”, *sous les armes* “під гвинтівкою” (про перебування в армії), але *aux approches de Moscou* “під Москвою” (в українській мові переносне слововживання букв. “біля Москви”). Українському *під* непросторової семантики відповідають інші французькі прийменники, наприклад: *vers le matin* “під ранок” тощо. У французькій мові спостерігаємо поєднання просторових значень розташування і напрямку: *en haut* “угору” й “угорі”, *en bas* “униз” і “внизу”. Простежується точна відповідність внутрішньої форми позначень цих просторових понять у французькій і в українській мовах: фр. *en haut* відповідає укр. *у-гори, у-гору*, фр. *en bas* – укр. *у-низу, у-низ*. Цікавим є той факт, що фр. *haut* походить від лат. *altus* – “високий” і водночас “глибокий”. У сучасній французькій мові лексема *haut* функціонує тільки на позначення висоти.

Розвиток англійської опозиції *sub-* / *super-* засвідчив тісний зв'язок між позначення *верху* і *низу* (сягають праінд. кореня **uro-* / **upper* відповідно). В англ. *high* наявне значення предметного втілення висоти, пагорба, що показує первісне предметне втілення просторового поняття висоти. Англ. лексема *low* є спорідненою з прагерманською основою **legjanan* і сягає позначення “лежання”, звідки англ. *lie* й укр. *лежати*. Опозиція *high / low* набуває соціального значення у художній реалізації: протиставляє короля, котрий сидить високо в сідлі (*high*), маленьким піктам, які перебувають унизу (*down*), а *Highland* позначає високі почуття гідності й гордості маленьких людей, що стоять на землі (і мешкають у підземних житлах *underground* (R. L. Stevenson “Heather Ale”).

Корінь *up* означав “верх” в одних мовах (хет.) і “низ” в інших (санскр. *upa*, дн.-гр. *hupo*), що дає підстави зробити припущення про явище енантіосемії. Англ. *down* походить від *dune*, давальний відмінок лексеми *dun* “hill” (має значення “укріплення”). З цього видно, що англійське позначення просторового напрямку “вниз” засвідчує еволюцію семантики від предметного значення до узагальненого. Функціональний потенціал лексеми *down* у поезії розкривається через набуття значення “втілення мети непокірних піктів – повалити ненависну імперію”: *How we can drag down the State!* (R. Kipling “A Pict Song”).

Укр. *верх* є загальнослов'янським словом у широкому значенні (пор. дн.-англ. *wearr* “мозоль”, лат. *verruca* “горб, прищ, бородавка”). Укр. *низ* позначає низьке місце, в інших мовах у нього розвинулися додаткові значення: напр., пол. *niz* “долина”, болг. *низ* “по”; “через”. В українській мові наявні свідчення переходу семантики просторової сфери від предметної до узагальненої,

наприклад, *гора* – *вгорі, згори, горішній, узяти гору* тощо, пор. ст.-слов. *горе* “зверху”, *горний* “верхній”. Подібні семантичні процеси спостерігаємо й щодо позначення “низу”, пор. рос. *под* (прийменник, префікс) і *подлый* “низький”.

Укр. *над* є композитом прийменника *на* і компонента *дь*. Укр. *під* сягає загальноіндоєвропейського позначення ноги: дн.-гр. *rous*, родовий відмінок *rodos*, лат. *pes*, родовий відмінок *pedis* тощо, звідки й укр. *пихота, піший*. Протиставлення “верху” і “низу” в українському фольклорі часто реалізується за допомогою об’єктів природного простору, як-от: у Т. Шевченка (поезія “Стоїть гора високая”) *висока гора і гай біля її підніжжя, що містить імпліцитне протиставлення гора стоїть – гай лежить* (пор. вислови на зразок *біля підніжжя гори лежить місто, озеро* тощо).

Горизонтальні моделі структури простору утворені основними опозиціями правий / лівий та передній / задній.

Назви “правого” і “лівого” є похідними саме від позначень руки: фр. *à droite / à gauche* (явище конденсації), англ. *at the right hand / at the left hand*, укр. *праворуч, ліворуч*. Такий зв’язок із функцією руки (“вказівна” рука / “слабка” рука) дозволяє стверджувати про наявність позитивних конотацій позначення для *правого* та негативних – для *лівого* (яке, до того ж, набуло сленгового значення: “невідповідний, несправжній, сторонній” тощо).

Фр. *droit* “правий” є прикладом спільноіндоєвропейського позначення цієї просторової категорії від лат. *directus* “прямий”. Фр. *gauche* “лівий”, окрім первинного значення, має ще вторинні: “той, що погано зроблений, навпаки”, “незграбний”. Англ. *right* поєднує два значення: “правий (у просторовому відношенні)” і “правий (істинний, правильний)”, як і в українській мові. В англійській мові наявні похідні від лат. *dexter* “правий”, що сягає індоєвропейського кореня **dek-*, звідки й дн.-гр. *dexios* “по праву руку”, також “щасливий, розумний” (пор. ст.-слов. *десныи* з тим самим значенням із похідними *десниця* “права рука”, *одесную* “праворуч”). Англ. *left* “лівий” походить від кореня зі значенням “кривий”. В українській мові етноспецифічними є такі позначення “лівого”, як *лівий бік* “спід, нижня сторона (вишивки)”, *лівак* “той, хто використовує робочий час для додаткових підробітків”, *ліва рука* або *лівша* “віл або кінь, що на оранці ходить попід борозною”, *лівкун* “лівша, незграбний” [ЕСУМ 1989, с. 256]. Пор. також праслов’янські форми **pravьda* і **krivьda*.

Просторове протиставлення *передній / задній* в усіх мовах виражається опозицією “лоба” і “спини” або “задньої частини тіла”, що свідчить про антропоморфізацію навколишнього простору. Фр. *front*, співвідносне з англ. *front* “лоб, передня сторона”, походить від лат. *frontem* (називний відмінок *frons*) “лоб” (французькі лексеми утворювалися від латинських у знахідному відмінку). Англ. *back*, окрім “задній, назад”, має також значення “спини”. Укр. *задній* утворене від дн.-рус. “спина, зад”, що є спільнослов’янським і має як більш предметні (задня частина тіла), так і загальні (задня частина чогось) відтінки значення. Згідно з однією з етимологічних версій, це слово співвідносне з позначеннями задньої частини тіла – хвоста – в інших індоєвропейських мовах.

Із розвитком значень загальних номінацій на позначення простору функціональної переорієнтації зазнали і топоніми: *історичні* (*Château de Versailles* – образ королівського двору часів Людовиків XIV, XV і XVI, водночас визначна архітектурна пам'ятка й осередок мистецтва; *Nottingham* – місто, що символізує діяльність легендарного Робіна Гуда), *Полтава* – символ Полтавської битви, що набула конотацій у сталих мовних висловах (укр. *як швед під Полтавою*); *сучасні* (*Strasbourg* із середини ХХ ст. означає “столицю Європи” (місце засідання Ради Європи з 1949 р. і Європарламенту з 1992 р.), *Hyde Park* – символ британської демократії та свободи слова, *Казантин* – відомий в Україні й сусідніх державах не античними поселеннями, а молодіжними фестивалями, що проводяться регулярно в Криму з 1995 р.).

Поряд із зазначеними топонімними маркерами просторових понять існують і інші свідчення про орієнтацію, зокрема, вказівні слова і дейксісна топонімія (пор. поширену інтерпретацію *Десни* як “правої” річки у зв'язку з індоєвропейським позначенням правого боку, *Чернігова* та інших “кольорових” назв як маркованих щодо сторін світу).

У мовній свідомості людини є підстави для орієнтації скоріше ВГОРУ, ніж УНИЗ, скоріше ВПЕРЕД, ніж НАЗАД. Оскільки людина перебуває там, де вона є [...], то сприймає себе так, що є скоріше ТУТ, ніж ТАМ” (Дж. Лакофф, М. Джонсон). З огляду на сказане просторові орієнтаційні й оцінні дейктики ВЕРХ, УПЕРЕД, АКТИВНИЙ, ХОРОШИЙ, ТУТ і ТЕПЕР спрямовані на “канонічного” члена соціуму; а категорії ВНИЗ, НАЗАД, ПАСИВНИЙ, ПОГАННИЙ, ТАМ і ТОДІ протиставляються властивостям типового члена соціуму. Поняття “вгору”, “уперед”, “тут” перебувають в одному ряду з позитивно конотованими характеристиками людини, тоді як “униз”, “назад”, “там” сприймаються в контексті з негативними характеристиками, що свідчить уже не тільки про *антропоморфізацію* просторових уявлень, а й про подальший етап освоєння, олюднення простору – його *етикетизацію*.

“Орієнтація культурного характеру” співвідноситься з типовими перевагами в порядку слів у словосполученнях англійської мови: *up and down* “угору й униз” є більш стандартним і поширеним, ніж *down and up, front and back* “уперед і назад”, більш прийнятне, ніж *back and front, here and there* “тут і там” більш розповсюджене порівняно з *there and here* та ін.

Проаналізовані фрагменти простору не є єдиною функцією мовних одиниць з вокативною семантикою. Оцінки, норми, установки людини тісно пов'язані з просторовими вимірами. Сьогодні названі одиниці регулярно вживаються також на позначення понять соціальної, інтелектуальної, емоційної сфер (пор. фр. *atteindre des hauteurs de service*, англ. *reach heights of service*, укр. *досягти службових висот*; фр. *les perspectives éloignées*, укр. *віддалені перспективи*; фр. *le monde intérieur*, англ. *interior world*, укр. *внутрішній світ*; фр. *le top de la perfection*, англ. *top of perfection*, укр. *вершина досконалості*; укр. *недалека людина*; укр. *взяти під варту*). Відбувається метафоричне осмислення абстрактних понять, які набувають просторової концептуалізації.

Загальні результати дослідження дозволяють зробити такі **висновки**:

Теоретико-методологічна концепція дисертаційного дослідження базується на таких положеннях: 1) бінарна структура простору – це протиставлення вертикальної (верх / низ, небо / земля) і горизонтальних (правий / лівий, передній / задній) моделей простору у свідомості носіїв французької, англійської та української мов, а також ієрархічна організація орієнтаційних та оцінних протиставлень, актуалізованих у семантиці мовних одиниць; 2) для первісної свідомості індоєвропейців характерною була персоніфікація “верху” і “низу”, витоки бінарності якої сягають язичницьких вірувань; антропоморфізація просторових понять; синкретизм простору і часу та уявлення людини як земної істоти; 3) бінарна структура простору має еволюційний характер, що виявляється в її якісних змінах: від синкретизму протиставлень (опозицій) у первісній свідомості індоєвропейців до сучасного диференційованого структурування та семантизації простору по вертикалі та горизонталі.

Запропонована методика зіставлення мовних одиниць на позначення просторових понять у французькій, англійській та українській мовах підтвердила ефективність застосування порівняльно-історичного методу передусім у визначенні якісних змін у розвитку бінарної структури простору.

Генетичною основою (витоками) бінарності є етимологічні свідчення та давні вірування носіїв праіндоєвропейської мови, що відображають особливості первісної концептуалізації уявлень про протиставлення у просторі. Праіндоєвропейській мові було притаманне тривимірне членування простору: *верх / низ, правий / лівий, передній / задній*. Семантична еволюція позначень частин простору проходила в напрямі від предметного до більш узагальненого, а позначення просторових категорій ще перебували в тісному зв'язку з міфологічними образами та символами. У давніх германських та слов'янських мовах зберігався зв'язок частин простору та особливостей його членування з уявленнями про божественних істот. Досліджений матеріал не ілюструє аналогічний дуалізм у давніх романських мовах.

Формування просторових уявлень сучасної європейської цивілізації сягають космогонічних і космологічних уявлень давніх греків та римлян. Міфологічні просторові ідеї стають природничими, а згодом набувають конкретизації відповідно до розвитку точних і гуманітарних наук. Характерним є зв'язок між просторовими і часовими уявленнями, зокрема перенесення просторових уявлень (як більш наочних, очевидних) на часові.

З розвитком цивілізації відбувається процес диференціації просторових орієнтирів за проєкціями з чітким виокремленням вертикальної та горизонтальних моделей. Вертикальну модель бінарної структури простору формують такі найбільш значущі опозиції, як верх / низ і такі відповідні маркери верхньої і нижньої частин простору, як небо / земля. Горизонтальні моделі бінарної структури простору утворені орієнтаційними опозиціями: північ / південь, уперед / назад і захід / схід, правий / лівий.

Базова опозиція *небо / земля* є елементом більш загальної опозиції *верх / низ*. У всіх зіставлюваних мовах актуалізоване також протиставлення святого, божественного, простору земному, людському. Опозиція *верх / низ* є архетипом, що поєднує фізичний і моральний простори у трьох мовах та входить до емоційної, інтелектуальної і соціальної сфер. Це вже вищий ступінь метафоризації простору, порівняно з первісною свідомістю, що характеризується його етикетизацією та наявністю оцінного компонента. У всіх мовах *верх, тут* є позитивно конотованими поняттями, пов'язаними із соціалізацією людини. Це саме стосується і семантики опозиції *правий / лівий*.

Культурна зумовленість мови сприяла розвитку оцінного компонента просторових моделей, аналогічно утвореного за принципом бінарності значень.

Ядро символів кожної культури становлять оніми (сучасні й історичні). До семантично та символічно навантажених топонімів належать: французькі – *France (République française), Paris*, англійські – *Britain (Great Britain)*, повна назва *The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*, скорочена форма *United Kingdom* і навіть *UK*) і *London*, українські – *Україна* і *Київ*.

У результаті дослідження виявлено тенденцію до наповнення давніх, історичних топонімів новим символічним змістом унаслідок їх актуалізації завдяки інформаційним та електронним технологіям, туристичній індустрії: мовні знаки історії перетворюються на сучасні знаки культури, туризму, маркери неповторного іміджу міста і країни, своєрідні осучаснені “бренди”. Дослідження топонімної культурної символіки простору України порівняно з англійським і французьким матеріалом показує, що в Україні менше, ніж у двох західних країнах, місць проведення міжнародних технічних та комерційних виставок, кінофестивалів тощо.

У формуванні ціннісного компонента бінарної структури простору простежуються переважно спільні тенденції у зіставлюваних мовах. “Угору”, “уперед”, “тут” перебувають в одному ряду з позитивно конотованими характеристиками людини, тоді як “униз”, “назад”, “там” сприймаються в контексті з негативними характеристиками. Встановлено, що загальний принцип цих просторових дейктиків такий: лексема зі значенням, більш близьким для типового члена соціуму (яким він себе уявляє), має бути вжита першою.

Бінарна структура простору на сучасному етапі представлена широким спектром аксіологічно маркованих семантичних ознак: ‘соціологічна’, ‘моральна’, ‘етична’, ‘інтелектуальна’, ‘емоційна’, ‘загальнооцінна’.

З-поміж основних змін у бінарній структурі простору виявлено: трансформацію структурного статусу первісних категорій (переміщення з підземного рівня на земний); розширення первісного просторового значення від предметного до образного; активну метафоризацію і фразеологізацію простору.

Перспективами подальших досліджень є вивчення взаємозв'язку процесів менталізації, категоризації, концептуалізації і вербалізації простору в мовній свідомості носіїв неблизькоспоріднених мов.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Довбня І. П. Актуальність дослідження еволюції лексико-семантичної категорії простору у різноструктурних мовах / Інна Петрівна Довбня // Мови і соціум : матеріали звітно-наукової конференції, 6 лют. 2008 р. – К. : Вид-во “Мир”, 2008. – С. 64–65.
2. Довбня І. Динаміка просторового компонента значення в англійських іменниках / Інна Довбня // Вісник студентського наукового товариства Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов. – Горлівка : Видавництво ГДПІМ, 2008. – Вип. 10. – С. 10–13.
3. Довбня І. П. Поняттєвий апарат категорії простору в сучасній лінгвістиці / Інна Петрівна Довбня // Гуманітарний вісник ДВНЗ “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” ; [наук.-теор. зб.]. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип. 16. – С. 319–322.
4. Довбня І. П. Поняття еволюції і динаміки в контексті історичного розвитку мов / Інна Петрівна Довбня // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. пр. / відп. ред. Н. М. Корбозерова – К. : Логос, 2008. – Вип. 14. – С. 178–187.
5. Довбня І. П. Денотативно-сигніфікативна складова лексико-семантичних просторових систем у діахронії та синхронії / Інна Петрівна Довбня // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова – Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов ; [зб. наук. пр.] / за ред. А. В. Корольової. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 4. – С. 28–33.
6. Довбня І. П. Дефініції поняття простору в різних сферах наукового знання / Інна Петрівна Довбня // Мова і культура ; [наук. журн.]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 11. – Т. III (115). – С. 17–25.
7. Довбня І. Індоевропейські витоки мовних позначень категорії простору / Інна Довбня // Київська старовина ; [наук. істор.-філол. журн.]. – К. : Київський славістичний університет, 2009. – № 5–6. – С. 154–164.
8. Довбня І. П. Лексико-семантичні засоби вираження категорії простору в англійській мові / Інна Петрівна Довбня // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : У 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. – Вип. 81 (1). – С. 76–78.
9. Довбня І. П. Топонестичні параметри бінарності горизонтальної осі просторових координат у французькій, англійській та українській мовах / Інна Петрівна Довбня // Каразінські читання : людина, мова, комунікація : матеріали VIII Всеукр. наук. конф. / Харківськ. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків : Константа, 2009. – С. 87–89.
10. Довбня І. Сучасні онімні маркери франкомовного, англomовного й україномовного простору як наслідок мовно-культурного розвитку / Інна Довбня // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна : зб. наук. праць. – Харків : Константа, 2010. – № 930. – С. 147–152.
11. Довбня І. Вертикальні бінарні моделі концептуальної структури простору у французькій, англійській і українській мовах / Інна Довбня // Проблеми семантики слова, речення та тексту : [зб. наук. пр.] / відп. ред. Н. М. Корбозерова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2010. – Вип. 25. – С. 115–126.

АНОТАЦІЇ

Довбня І. П. Еволюція бінарної структури простору у французькій, англійській та українській мовах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2011.

У дисертаційному дослідженні запропоновано новий підхід до порівняльно-історичного вивчення бінарної структури простору у французькій, англійській та українській мовах; розроблено комплексну методику зіставлення номінацій на позначення об'єктів простору в синхронії і діахронії в різноструктурних мовах; проаналізовано витoki синкретичної бінарної структури простору в первісній свідомості індоєвропейців; визначено диференційовану бінарну структуру простору в мовній свідомості представників французької, англійської та української етнокультур; виявлено якісні зміни в еволюційному розвитку бінарної структури простору в трьох мовах, зіставлено функціональний потенціал просторових номінацій у французьких, англійських та українських фольклорних джерелах і художніх текстах.

Ключові слова: еволюція, індоєвропейці, бінарна структура простору, первісна свідомість, мовна свідомість, просторові номінації.

Довбня И. П. Эволюция бинарной структуры пространства во французском, английском и украинском языках. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2011.

Диссертация посвящена исследованию одной из ключевых проблем современной лингвистики – бинарности пространства.

В работе осуществлен новый подход к сравнительно-историческому изучению бинарной структуры пространства во французском, английском и украинском языках, разработана комплексная методика сопоставления номинаций, обозначающих объекты пространства в синхронии и диахронии в разноструктурных языках, проанализированы истоки синкретических бинарных представлений о пространстве в первичном сознании индоевропейцев; изучено соотношение понятий “бинарные оппозиции”, “бинарная модель” и “бинарная структура”, определена дифференцированная бинарная структура пространства в языковом сознании представителей французской, английской и украинской этнокультур, установлены общие закономерности и различия в формировании первичных пространственных и оценочных признаков в структуре пространства, выявлены качественные изменения семантики пространства, лексем-вербализаторов его структуры, метафор и фразеологизмов в сопоставляемых языках: от синкретического божественного восприятия до дифференцированного вертикального и горизонтального структурирования; сопоставлен

функциональный потенциал пространственных номинаций во французских, английских и украинских фольклорных источниках и художественных текстах.

Бинарные модели иллюстрируют онтологическое свойство единиц мышления структурировать элементы окружающего мира по характеру их парности / непарности, разновекторной аксиологической нагрузки, а также противоположности как существенного признака ментального отражения мира в целом и каждого отдельного фрагмента действительности в частности. Бинарная структура пространства – это синтезированное, упорядоченное взаимодействие ориентационных и оценочных вертикальных и горизонтальных моделей пространства по бинарному принципу значения языковых единиц, которые их вербализируют.

Определяющим признаком бинарной структуры пространства является ее эволюция, т.е. способность качественно видоизменяться, вбирая в себя новые семантические признаки, возникающие в процессе наполнения номинативных значений оценочным компонентом, детализируя существующие признаки. Сопоставление первоначальных пространственных представлений и бинарной структуры пространства на современном этапе позволяет проследить эволюцию изменения её структуры и семантики.

Разработанная методика сопоставления бинарной структуры пространства подтвердила свою эффективность при выделении компонентов, которые детерминируются вектором исследования. При синхроническом подходе бинарная структура пространства представлена в разрезе ценностно-понятийной, ценностно-образной и символической составляющих, в диахронно-синхроническом измерении – исторического и ориентационного компонентов.

В работе установлены общие закономерности и отличительные тенденции в формировании бинарной структуры пространства в диахроническом аспекте, проанализирована генетическая основа бинарности во французском, английском и украинском языках (фактор верования в английском и украинском языках), отражающая особенности первоначальной концептуализации представлений о пространстве в разных лингвокультурах и позволяющая реконструировать возникновение ментальных единиц в сознании носителей языка.

Сопоставлено семантическое наполнение бинарной структуры пространства, выраженной вертикальной и горизонтальными моделями, на современном этапе развития двух языков.

Среди основных изменений в бинарной структуре пространства обнаружена трансформация первобытных ценностно-ориентационных признаков в ценностные и символические, и как результат – доминирование ценностно-символической составляющей в структуре пространства и ее взаимосвязь с понятийной и образной на современном этапе.

Ключевые слова: эволюция, индоевропейцы, бинарная структура пространства, первичное сознание, языковое сознание, пространственные номинации.

Dovbnia I. P. Evolution of binary structure of space in French, English and Ukrainian languages. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Philology in speciality 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – M. P. Dragomanov National Teacher Training University, Kyiv, 2011.

The thesis suggests a new approach to comparative and historical study of binary structure of space in French, English and Ukrainian languages; introduces a complex methodology for contrasting the nominations denoting space objects both in synchronic and diachronic aspects in differently structured languages; analyzes the origins of syncretic binary structure of space in Indo-European primitive perception; defines a differentiated binary structure of space in language perception of the representatives of French, English and Ukrainian ethnic cultures; reveals qualitative changes in evolutionary development of binary structure of space in three languages, contrasts functional potential of space nominations in French, English and Ukrainian folklore sources and fiction texts.

Key words: evolution, Indo-European, binary structure of space, primitive perception, language perception, space nominations.